

ARAP DİLİNDE MANANIN MORFOLOJİK ETKİSİ ÜZERİNE

Rıfat AKBAŞ^(*)

Öz

Arap dil kurallarının tespit edilmesinde mana faktörü çok önemli bir etkiye sahiptir. Zira dilin sentaktik (nahvî) kurallarının neredeyse tümünde bu faktörün etkisini görmek mümkündür. Mana faktörü, zâhiren tespit edilegelmiş dil kurallarının dışına çıktığını gösteren durumlarda özellikle dikkate alınmıştır. Başka bir ifadeyle dilci ve gramercilerin çoğu, bazı ayet, şiir ve edebi ibârelerde zahiren rastlanılan gramer problemlerini çoğunlukla bu faktör doğrultusunda çözmeye çalışmışlardır. Bazı kelimelerin yapı değişikliğine uğramasında özellikle masdar ve kırık çoğul vezninin tespit edilmesinde ya da aslı itibarıyla ortak bir manada birleşen birçok kelimenin sadece belirli bir vezin kipinde kullanılmasında da mana faktöründen yararlanılmıştır. Aynı şekilde bazı lâzım (geçişsiz) fillerin belli bir vezinde kullanılması, bu fillerin anlamca birbirlerine benzemeleri üzerinden gerekçelendirilmeye çalışılmıştır ki tüm bu yaklaşımlar mananın morfolojik etkisini göstermektedir. Bu bağlamda makale, bir yandan Arap dil kurallarının tespitinde sesletimden/te'laffuzdan ziyade mana faktörünün göz önünde bulundurulduğuna somut örnekler doğrultusunda değinmekte, diğer yandan belirli birtakım kelimelerin yapı değişikliğine mana-vezin ilişkisi çerçevesinde dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Arap Grameri, Sarf İlmi, Dil Kuralları, Mananın Etkisi.

On the Morphological Effect of Meaning in Arabic Language

Abstract

The meaning factor has a very important effect on the determination of Arabic language rules since it is possible to see the effect of this factor in almost all syntactic rules of language. The meaning factor has been seemingly determined and particularly taken into

*) Dr. Öğr. Üyesi, Van YYÜ İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı
(e-posta: akbasakbasa.1988@hotmail.com) ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8533-3335>

consideration in cases where language rules have been violated. In other words, most of the linguists and grammarians have tried to solve the apparent grammatical problems encountered in some verses, poems and literary poets in line with this factor. The meaning factor has also been used in the change of structure of some words, especially in the determination of infinitive and broken plural meter, or in the use of many words that merge in a common sense only in a certain meter mode. In the same way, the use of some intransitive verbs in a certain meter has been tried to be justified by the fact that these verbs are meaningfully similar to each other, and all these approaches show the morphological effect of meaning. In this context, while the article reveals that the rules of Arabic language are not entirely related to articulation / pronunciation, on the other hand, it draws attention to the structure change of certain words within the framework of the relationship between meaning-meter.

Keywords: Arabic Language, Arabic Grammar, Grammar Science, Language Rules, Effect of Meaning.

Giriş

Arapça bir ibarenin doğru tahlil edilip doğru anlaşılabilmesi için cümle bilgisiyle beraber kelime bilgisine de ihtiyaç duyulmaktadır. Cümle ve kelime bilgisine duyulan ihtiyaç, Arapların İslâm dini ile tanışmaları sonrası daha da belirgin bir hale gelmiştir. Çünkü İslâm dininin geniş bir coğrafyaya yayılması, farklı kültürlerle bir etkileşimi kaçınılmaz kılmış ve zamanla dil bozulmalarının önüne geçilememiştir. Bir irâb dili olan Arapçanın dildeki bozulmalar ve yanlış telaffuzlardan olumsuz etkileneyeceği kaygısı ise dinî metinlerin güvence altına alınması ve dilin orijinalliğinin korunması yönündeki çabaların temelini oluşturmuştur. Böylece Arap dili gramerinin kuralları özellikle Kur’ân-ı Kerîm ve klasik Arap şiiri esas alınarak belirlenmeye başlanmıştır (Dede ve Çıkar, 2016: 54).

Arap dilinin kurallara bağlanması sonrası bu kuralların tümünü kapsayan adlandırmalar da yapılmıştır. Örneğin “Nahiv” (النحو), bir kelimenin anlamlı bir cümle içindeki irâb durumunu ve işlevini ele alan bilimin adını karşılamakta ve birden fazla kelimeyle oluşturulan bir cümlede uyulması gereken ilke ve kuralların tümünü kapsamaktadır. (İbn Uşfûr, 1392/1972: I, 45; 1422/2006: 98). Tasrîf (التصريف) ise manevî veya lafzî bir amaç doğrultusunda kelime yapısının değiştirilmesi olarak tanımlanmıştır (el-Murâdî, 1422/2001: V, 1508). Bu yönleriyle “Nahiv”“Söz dizim” ve “Sentaks” , “Tasrîf” ise “Morfolojik” ve “Yapıbilimsel” kavramlarıyla aynı şeyi karşılamaktadır denilebilir.

Aslında bu iki bilim dalı, Ebû Osman el-Mâzinî’nin (ö. 249/865) *et-Tasrîf* adında bir kitap kaleme almasına kadar genelde “en-nahv” (النحو) ve “el-Arabiyye” (العربية) kavramlarıyla ifade edilip iç içeydiler. Başka bir ifadeyle, Hicri III. yüzyılın başlarına kadar nahiv ilmi konularından bağımsız bir şekilde sarf-tasrîf başlıkları altında kelimelerin morfolojik yapısı inceleme konusu yapılmamıştır (İbn Sellâm, 1422/2001: 29; ez-Zübeydî, 1392/1973: 13; İbn Abdırabbih, 1404/1983: II, 307; İbn Cinnî, 1373/1954: I, 4; el-Mübârek, 2000: 297, 298).

Kelimelerin morfolojik yapısı, mazi fiilinin muzariye, müfredin tesniye veya cemi kalıbına dönüştürülmesinin yanı sıra tasgîr ve ism-i mensûb kalıbına da dönüştürülmesi şeklinde manevi bir amaç doğrultusundaki değişiklikleri kapsadığı gibi lafzî bir amaçtan dolayı bir takım sözcüklerin harf fazlalığı veya eksikliğiyle (والإلحاق والحذف الزيادة) beraber bazı harflerin birbirlerinin yerine kullanılması veya zorunlu olarak değişmesini de (والإبدال الإعلال والقلب) kapsamaktadır (el-Esterabâdî, 1402/1982: I, 83; Ebû Hayyân, 1418/1998: I, 22; el-Mübârek, 2000: 298).

İştikâk (اشتقاق) ve ilhâk (الحاق) faktörleri bir yana bırakılırsa sözcüklerin morfolojik yapısının belirlenmesi tamamıyla mana odaklıdır denilebilir. (en-Nemle, 1427/2006: 127). Bundan dolayı mana faktörünün bu konudaki etkisini somut örnekler doğrultusunda ortaya koymak ve ulaşılabilen bilgi ve tespitleri ilgili alandaki araştırmacıların istifadesine sunmak amacıyla böyle bir çalışmanın yapılması uygun görülmüştür. Bu konuda, Arap coğrafyasında yapılmış olan çalışmaların genelde klasik dönemde gündeme getirilmiş olan görüş ve yaklaşımların biraz daha detaylandırılmış şekli olması hasebiyle makale içeriği klasik dönemle sınırlı tutulmaya çalışılmıştır.

1. Mana Faktörünün Etkisi Üzerine Bazı Yaklaşımlar

1.1. Nahiv Odaklı Yaklaşımlar

Dil kurallarının tespitinde mana faktörünün gözetildiği hususunda Basra dil ekolünün en önemli temsilcilerinden sayılan Sîbeveyhi (ö. 180/796) ile hadis ve ahbâr âlimi Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (ö. 255/869), *ثلاث شخوص ve ثلاثة أنفس* örnekleri üzerinden şu açıklamaları yaparlar: *Nefs (النفس) sözcüğü semai müennes olduğu halde müennes alameti alan bir sayıyla (ثلاثة) kullanılmıştır. Aynı şekilde şahıs (الشخص) sözcüğü zahiren müzekker kabul edilmesine rağmen yine de müzekker bir sayıyla (ثلاث) birliktelik etmiştir. Çünkü anlam olarak nefis sözcüğünden insan (الإنسان), şahıs sözcüğünden de nisa/bayanlar (النساء) kastedilmiştir.*” (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 565,566; es-Sicistânî, 1997: 106). Böyle bir yaklaşım Sîbeveyhi gibi Basra ekolü temsilcilerinden olan Ebû Said es-Sîrâfî (ö. 368/979), Endülüslü dil âlimi Ebû Bekr ez-Zübeydî (ö. 379/989), Kufe ekolünün temsilcilerinden sayılan İbn Fâris (ö. 395/1004) ve Arap dili ve edebiyatı alanında önemli bir konuma sahip olan Ebû Mansûr es-Se‘âlibî (ö. 429/1038) tarafından da sergilenmiştir (es-Sîrâfî, 1429/2008: I, 251, 252; ez-Zübeydî, 2010: 263, 266; İbn Fâris, 1414/1993: 249; es-Se‘âlibî, 1418/1998: II, 576).

Bilindiği üzere üç-onbir sayısı arasındaki rakamların kendilerinden sonra gelen temyizlerle müzekkerlik ve müenneslik bakımından zıtlık arzetmeleri gerekirken; yukarıda aktarılan örneklerde aksi bir durum söz konusudur. Bundan dolayı ilk örnekte müenneslik alameti alan sayıdan sonra getirilen sözcükten müzekker, müzekker sayıdan sonra getirilen sözcükten de müennes bir anlam kastedilerek zahiren gramer kurallarına aykırılık gösteren bu tamlamaların doğruluğu mana faktörü üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Halil b. el-Ahmed'e (ö. 175/791) ما أحسنَ وجوههما “O ikisinin yüzleri ne de güzeldir” anlamına gelen cümleyi sorduğunu, Halil'in, لأنَّ الاثنين جميعٌ “Çünkü teskiye/ikil (bir nevi) cemîdir/çoğuldur” şeklinde cevap verdiğini aktaran Sibeveyhi (ö. 180/796), aslında Halil'in kendisine mana odaklı bir cevap verdiğini belirtmeye çalışır. Arapların bazen iki tekili çoğul olarak kabul ettiklerine de değinen Sibeveyhi, وهل أتاك نبؤا الخصم أذ تسوروا المحراب، أذ دخلوا على داود ففرغ منهم قالوا لا تخف خصمان بغي Davacıların haberi sana geldi mi/ ulaştı mı? (Bu adamlar) mâbedin duvarına tırmanıp Dâvûd'un huzuruna varmışlardı. Dâvûd onları görünce korkmuştu. "Korkma, "birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz" dediler.” (Sâd, 38/21, 22) mealindeki ayeti de bu konuya delil olarak sunar (Sibeveyhi, 1408/1988: II, 48).

Kuşkusuz verilen cevap ve delil olarak sunulan örneklerden (her zaman) sesletim/telaffuz odaklı hareket edilmemesi gerektiği fikri çıkartılabilir. Başka bir ifadeyle örneklerde yer alan çoğula özgü zamirlerin ikil için de kullanılabilceği şeklinde bir yargıya varılabilir. Bunun mana ile doğrudan bağlantılı olduğu inkâr edilemez.¹ Nitekim Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344) ile Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355), أما עוד الضمائر مثناةً ومجموعةً على مفردٍ في اللفظ يُراد به المتنى والمجموعُ “Kendisinden (anlam bakımından) ikil ve çoğul murad edilen bir lafzî tekile, zamirlerin ikil ve çoğul olarak irca edilmesi/döndürülmesi duyulmuştur ve (bu) Arap dilinde yaygındır” şeklindeki ifadelerinden de anlaşıldığı gibi zamir mercilerindeki farklılık problemi mananın gözetilmesiyle çözülebilmektedir. (Ebû Hayyân el-Endelûsî, 1413/1993: VI, 204; Semîn el-Halebî, 1406/1986: VII, 644). Tunuslu Arap dili ve edebiyatı âlimi İbn Âşûr da (ö. 1879/1973) mananın gözetimiyle ikil ile çoğulun birbirinin yerine kullanılabilceğini aktardıktan sonra bazı gramercilerin bunu duyuma (السماع) bağladıkları yönündeki görüşlerine de yer verir (İbn Âşûr, 1984: XXVIII, 357, 358).

Ebû Said Abdülmelik b. Kureyb el-Asma'î'nin (ö. 216/831), Ebu Amr b. el-Alâ'dan (ö. 154/771) naklettiği rivayet de ilgili konu hakkında oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu rivayete göre Ebû Amr, Yemen'li bir adamın, فلانٌ لغوبٌ، جائته كتابي فاحتقرها

1) Zamirlerin mercilerinin isim olması gerektiği başka bir ifadeyle zamirlerin kesinlikle fillere döndürülemeyeceği şeklindeki kurala uyulmadığı görülen ibarelerde aslında zamirin siyak ve sibak bağlamında oluşan bir masdara döndüğünü söyleyenlerin yaklaşımlarında da mana etkeni görülmektedir. Örneğin اعدلوا هو اقربٌ للتقوى “Adaletli olun (çünkü sizin) bu (adalet) takvaya daha yakındır” (5/ Mâide/8) mealindeki ayette geçen هو zamiri, cümle öncesinde lafzen bulunmayan “el-adl” (العدل) masdarına dönmektedir. (ez-Zemahşerî, 1418/1998: II, 213; Çıkar, 2011: 172). Çünkü emir kipinde kullanılan اعدلوا ifadesinden sonra gelen هو zamirinden adalet kavramının mana odaklı anlaşılması mantıklı ve yerindedir.

“Falan kişi ahmaktır, kitabım ona ulaştığında beğenmeyip küçümsedi” şeklindeki serzenişi karşısında şaşırıp ona, kitap sözcüğünün müzekker olduğunu hatırlatması üzerine adam, *أليس بصحيفة* “Kitap sayfa değil mi?” diye cevap vermiştir. (İbn Cinnî, 1371/1952: I, 249; İbnu’l-Enbârî, 1405/1985: 35; es-Suyûtî, trs: I, 223; 1418/1998: III, 291, 292; Emîl Bedî‘ Yakup, 1414/1994: 462). Burada “kitap” (كتاب) sözcüğü lâfzen müzekker olduğu halde müennes olan sahife/sayfa (صحيفة) sözcüğüyle aynı anlamı karşıladığı için ilgili fiilin müennes alameti ve zamiriyle beraber kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir.

1.2. Sarf Odaklı Yaklaşımlar

Ebu’l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900), ezanda söylenilen *الله أكبر* ifadesinin, *الله كبير* şeklinde te’vil edilmesi gerektiğini belirterek, ism-i tafdil sigasının sıfat müşebbehe olarak değerlendirilmesi gerektiğini mana etkenine bağlar. Ayrıca Müberred, ezanda geçen söz konusu cümleyi, *وهو الذي يبدأ الخلق ثم يعيده وهو أهون عليه* “O, başlangıçta yaratmayı yapan ve sonra onu tekrarlayandır. Bu, O’na göre kolaydır” (Rûm, 30/27) mealindeki âyete benzetir ve âyette geçen *أهون* sigasına *هين* anlamının verilmesi gerektiğini savunur. Çünkü ona göre Yüce Allah için herşey kolaydır ve “daha kolay” ifadesi yanlış ve anlamsızdır² (el-Müberred, 1415/1994: III, 245). Aynı şekilde Yüce Allah’ın büyüklüğünün sınırı idrak edilemeyeceği için onun hakkında “O, en büyüktür” ifadesiyle bir mukayeseye kalkışma abes sayılacaktır.

Yusuf süresinde *قال رب السجن أحب إلي مما يدعونني إليه* (Yusuf, 12/33) şeklinde geçen âyet üzerinde konuşan Ebû Hayyân el-Endelûsî de *أحب* sigasının ism-i tafdil olarak görülmemesi gerektiğini belirterek Müberred gibi mana üzerinden hareket eder. Çünkü ona göre “zindan” ve “çağrılan şey” (zina) arasında bir tercihin, “en sevimli” anlamına gelen *أحب* sigası ile yapılması diğer tercihin de sevimli olduğunu göstermektedir ki Peygamberler hakkında bu asla düşünülemez (Ebû Hayyân, 1413/1993: V, 306).

İbnu’s-Serrâc (ö. 316/), “mâ ef’ale” (ما أفعل) veznine uyarlanabilen bir taacub fiilinin, fâ’il (فاعل) ve mef’ûl (مفعول) kiplerinin verdiği anlamı karşılayabileceğini *ما أمقتني له* ve *ما أمقتته* örnekleri doğrultusunda açıklayarak şöyle der: “Birinci örnekte, kişi birisinden duyduğu nefreti dile getirmekte ve bir nevi “ben ondan hoşlanmıyorum” (أنا ماقتت) demeye çalışmaktadır. İkinci örnekte ise birisinin aşırı kötü olduğu ve ondan

2) Müberred ve Ebû Ubeyde’ye göre ism-i tafdil sigasının aslî anlamından soyutlanarak bazen fâil (فاعل) bazen de fe’îl (فعل) anlamında kullanılabileceği yaklaşımı uygun görülen her ibare ve cümlede sergilenebilir. Fakat genel kanaat bunun duyuma (السمع) bağlı olduğu yönündedir. (İbn Mâlik, 1410/1990: III, 58; Ebû Hayyân 1418/1998: V, 2325, 2326; İbn Akîl, 1402/1982: II, 176).

nefret edildiği (هو ممقوت) vurgulanmaya çalışılmaktadır.” (İbnu’s-Serrâc, 1417/1996: III, 154). Bu durumda “taaccub sigasının anlam doğrultusunda bazen etken bazen de edilgenliği söz konusu olabilir” şeklinde bir yargıya varılabilir.

Bazı kelimelerin başında cezim edâtı olmadığı halde meczûm olmalarını mana üzerine hamlederek izah etmeye çalışan gramerciler istiḥâd olarak Muhadram şair Mütemmim b. Nüveyre’nin (ö. 30/650)

eklindeki *على مثل أصحاب البعوضة فأخْمشي لك الويلُ حرَّ الوجهِ أو بيبك مَنْ بكي* beytini³ örnek verirler. Zira beyitte yer alan *بيك* fiiline, başında sanki bir emir lâmi (لام) (الأمر) varmış gibi muamele edilmiş ve sonunda bulunan illet harfinin düşmesi cezim alameti sayılmıştır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 9; el-Müberred, 1415/1994: II, 130, 131; İbnu’s-Serrâc, 1417/1996: II, 157; İbnu’s-Şecerî, 1413/1992: II, 151). Acı ve kederle söylenen ifadelerin birbirleriyle örtüşmelerinin sağlanması için reddedilmeyen bu kuramın mana odaklı geliştirildiği, İbnu’s-Serrâc’ın (ö. 316/929) “Mukadder edilen/var sayılan emir lamıdır (لام الأمر), cezim edâtı olan lem (لم الجازمة) veya nehiy edâtı olan lâ (لا الناهية) olamaz” şeklindeki açıklamasından da anlaşılmaktadır. (İbnu’s-Serrâc, 1417/1996: II, 157). Bu tür yaklaşımlar *el-Mufassal* adlı eserin sahibi Ebu’l-Kâsım ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) ve *el-Mufassal*’ın önemli şarihlerinden olan İbn Yâiş (ö. 643/1245) tarafından da desteklenmiştir (ez-Zemahşerî, 1425/2004: 253; İbn Yâiş, (1422/2001: IV, 276).

Kûfe dil ekolüne bağlı olan İbn Fâris (ö. 395/1004), lengüistik alanında ilk müstakil eser sayılan *es-Sâhibî fî fikhu’l-Luġa* adlı kitabında bazı mef’ûllerin fâil kipinde gelebileceğini söyler. İbn Fâris, *لا عاصمَ اليومَ مِنْ أَمْرِ الله* (Hûd, 11/43) ayetinde yer alan *عاصم* sigasının *راضية* (Kâri’a, 101/7) ayetinde yer alan *راضية* sigasının *وَجَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا* ve *مرضيَّ بها* (Ankebût, 29/67) ayetinde yer alan *آمنا* sigasının da *مأمونا فيه* anlamında olduğunu belirterek bu görüşünü gerekçelendirmeye çalışır (İbn Fâris, 1414/1993: 224). Aslında sarahaten söylememiş olsa bile İbn Fâris’in bu şekilde bir te’vile gitmesi doğrudan mana üzerinden okunabilir. Çünkü ilgili ayetlere bakıldığında ilkinde Allah’ın emrinden/azabından koruyanın (عاصم) değil korunacak (معصوم) hiçbir kimsenin olmaması; ikinci ayette razı olan (راضية) bir hayat değil razı olunan (مرضيَّ بها) bir hayatın içinde bulunulması ve üçüncü ayette Harem’in/Mekke’nin emin kıldığı (آمنا) değil emin kılındığı (مأمونا فيه) bir yer olması

3) Beyitte geçen *البعوضة*, şairin kardeşi ve yakınlarının öldürüldüğü bir yer anlamındadır. Beyit, bir bayana hitaben “*Keder senin olsun ey özgür yüz sahibi! (Katledilen) el-Be’ûdet ashabı gibileri için (ağlılar yakarak yüzünü gözünü) tırmala ya da (bu olay için) ağlayan ağlasın*” şeklinde tercüme edilebilir. (el-Müberred, 1415/1994: II, 130, 131; İbnu’l-Enbârî, 1428/2007: II, 433,434).

doğrudan mana ile bağlantılıdır ve mana dışı bir faktörle izah edilmesi pek de mümkün görünmemektedir.

Nakıs bir muzari fiilin eril ve dişil çoğulları aynı siga ile ifade edildiği için bu gibi fiillerin yapısı da mana odaklı açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin çağırma anlamındaki “de‘â” (دعا) fiilinin muzarisi olan “yed‘û” (يَدْعُو) fiilinin eril-çoğul ve dişil-çoğulu “yed‘üne” (يَدْعُونُ) şeklinde gelir. Bu durumda “Kadınlar çağırıyorklar” anlamındaki نِسَاءٌ يَدْعُونَ cümlesi ile “Erkekler çağırıyorklar” anlamındaki الرِّجَالُ يَدْعُونَ cümlesinde yer alan yed‘üne (يَدْعُونُ) fiili için yef‘ulne (يَفْعُلْنَ) ve yef‘üne (يَفْعُونُ) vezinleri doğrultusunda bir binâ/yapı tahliline gidilerek eril-çoğul sigasında bulunan vâv (و) harfi çoğul alameti sayılmış ve lâmu’l-fiil (لام الفعل) hafzedildiğine karar kılınarak bu siganın vezninin yef‘üne (يَفْعُونُ) olduğu belirtilmiştir. Dişil-çoğul sigasının çoğul alameti sondaki nûn (ن) harfi olduğu için burada bulunan vâv (و) harfi lâmu’l-fiil (لام الفعل) addedilmiş ve bu siganın vezninin de yef‘ulne (يَفْعُلْنَ) olduğuna hükmedilmiştir (İbn Akîl, 1400/1980: IV, 303; et-Teftâzânî, 1432/2011:193; el-Ğalâyînî, 1414/1994: I, 230).

Mana faktörü, yapı itibariyle tekdüze bir kipe sahip olmasına rağmen kendisine yüklenen anlamlar doğrultusunda değişik isimlendirme ve fonksiyonlara sahip sözcüklerde de görülmektedir. Örneğin üç harften fazla olan fillerin ism-i zaman (اسم الزمان), ism-i mekân (اسم المكان) ve mimli masdarları (المصدر الميمي) ism-i mef‘ûl (اسم المفعول) vezninde gelmektedir. Binâenaleyh مُخْرَجٌ ve مُسْتَخْرَجٌ sigalarına, “çıkış zamanı”, “çıkış mekânı/yeri” ve “çıkma” anlamı verilebildiği gibi “çıkartılma” anlamı da verilebilmektedir⁴ (İbnu’l-Hâcib, 1415/1995: 30; el-Esterabâdî, 1402/1982: I, 186). Bu durumda aynı sesletime sahip olan bir sözcüğe yüklenen anlam üzerinden bir isimlendirmeye gidildiği ve bunun cümledeki fonksiyonunu da etkilediği söylenebilir.

Görüldüğü üzere dil kuralları etrafında önemli şahsiyetler tarafından yapılan değerlendirmelerle mananın sentaktik etkisiyle beraber morfolojik etkisine de dikkat çekilmiştir. Bu da, âlimlerin dilbilim özelinde lafız-anlam ilişkisi üzerinde sıklıkla durduklarını göstermektedir. (Öztürk, 2016, 97). Zira telaffuz edilen sözcüklerin gönüllerde bulunan manaların kalıbı olduğu düşünülürse mana ve mananın ortaya çıkmasını sağlayan kelime yapısı arasında sağlam bir denge, estetik ve etkili bir iletişimi de beraberinde getirecektir. Şairin, إِنَّ الْكَلَامَ لَفِي الْفَوَادِ وَإِنَّمَا جُعِلَ الْلِسَانُ عَلَى الْفَوَادِ دَلِيلًا “Şüphesiz ki söz gönüldedir

4) Hz. Eyyüb‘a, ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ (38/Sâd/42) şeklinde yapılan hitapta yer alan مُغْتَسَلٌ sigası da bu kuram doğrultusunda değerlendirilmiştir. (Ebû Ubeyde, trs: II, 185; ez-Zemahşerî, 1418/1998: V, 272; Ebû Hayyân, 1413/1993: VII, 384).

ve dil, ancak gönülde bulunana bir delil/araç kılınmıştır”⁵ şeklindeki ifadesinde de bu dengeye işaret edilmiştir. Bundan dolayı, mana faktörünü göz ardı ederek ibarelerin tahlilini sadece sesletim/tefazzuz üzerinden yapmaya çalışan gramercilerin hata yapmasına kesin gözüyle bakılmıştır. (İbn Hişâm, 1421/2000: VI, 14; es-Sabbâğ, 1410/1990: 239; Akbaş, 2019: 423).

2. Mana Faktörünün Morfolojik Etkisinin En Fazla Görüldüğü Yerler

2.1. Masdar Vezinlerine Etkisi

Arap dilinde sülâsî fiillerin masdarlarının duyuma bağlı (semâi) olduğu bilinmektedir. Bu yüzden herhangi bir ibarede rastlanan veya doğrudan sözlüklerden yararlanılarak tespit edilen masdarlar dışında elimizde bir formül bulunmamaktadır. Bununla birlikte masdarların karmaşık yapılarının yeterli düzeyde incelenme konusu yapılmamasını eleştirip aslında mana faktörü gibi bir formülden istifade edilmemesini eleştiren dilciler de bulunmaktadır. Örneğin İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958), mana faktörü doğrultusunda birçok masdar vezninin tespit edilebileceğini aktardıktan sonra, *والمصادر كثيرة التصاريف جدا، وأمثلتها كثيرة مختلفة، وقياسها غامضٌ وعللها خفية، والمسارلار gerçekten de çok kullanışlıdır, örnekleri fazla ve farklı farklıdır, ölçütü karmaşık, illetleri ise açık değildir. Çok az kişi detaylı bir şekilde masdarları inceler. Bundan dolayı dilciler, masdarların ölçütsüz olduğunu iddia etmektedirler*” demektedir ve masdarların belli bir ölçüte bağlı olmadığı yönündeki yaklaşımı kesin bir bilgi olarak kabul etmediğini açıkça ifade etmektedir. (İbn Dürüsteveyh, 1425/2004: 188). Dil ve edebiyat âlimi İbnu’ş-Şecerî’nin (ö. 542/1148), *المصدران إذا تقارب لفظهما مع تقارب، معنييهما جاز وقوع كل واحد منهما موضع صاحبه* “İki masdar eğer lafız ve mana itibarıyla birbirlerine yakın iseler birinin diğerinin yerine kullanılması caizdir” tarzındaki açıklaması da mana faktörünün masdarların tespit edilmesindeki etkisini ortaya koymaktadır (İbnu’ş-Şecerî, 1413/1992: I, 151).

Bu konudaki örnekler gelince, aralarında mana birliği veya benzerliği bulunan bir takım fiillerin masdar vezinlerinin aynı olabileceğine değinen ilk kişi Sîbeveyhi’dir (ö: 180/796). O, *ومما جاءت مصادره على مثال لتقارب المعاني قولك: "بَيْسَتْ يَأْسًا وَيَأْسَةً، و Mana yakınlığı" وسميت سَأْمًا وَسَأْمَةً، وَزَهَدَتْ زَهْدًا وَزَهَادَةً، فإنما جملة هذا لترك الشيء (masdarları nedeniyle masdarları aynı vezin üzerine gelen fillere, سَأْمَةً، يَأْسَةً، زَهَادَةً) verilebilir, çünkü bunların tümü terk etmeyi karşılamaktadır*” demek

5) Söz konusu beyit, Emevî dönemi şairlerinden el-Ahtal’a (ö. 92/710-11) nispet edilmektedir. (İbn Yâiş, 1422/2001: I, 75). Abbasî dönemi şairlerinden Ebu’t-Tayyîb el-Mütenebbî’ye (ö. 354/965) nispet edenler de vardır. (Hassân, 1994: 46).

suretiyle mananın masdar vezinleri üzerinde etkili olduğunu açık bir şekilde söylemektedir. (Sibeveyhi, 1402/1982: IV, 16). *فَعْلَان* vezni üzerinde gelen، *النزوان، الطوفان الدوران، الغثيان، الخطران، اللمعان، اللهبان، الصخدان الوهجان، النقزان، الغليان* ve *الزولان* örneklerini de veren Sibeveyhi söz konusu bu örneklerin soyut-somut farketmeksizin ileri geri hareket anlamındaki gezinti, sarsıntı, fokurtu ve esintiyi karşılamak için kullandığını söyler. (Sibeveyhi, 1402/1982: IV, 14, 15). Söz konusu sözcüklere، *الهيجان، الطيران، الجريان، السريان، الميدان، الميسان، الميلان، النوسان، الهديان، الزيفان* örnekleri de eklenebilir ki bu sözcüklerin tümü maddi ve manevi hareketliliği ifade etmek için kullanılmaktadır (el-Hasan el-‘Alemî, 1422/2002: 65, 66). *فَعْلَان* vezninde görülen hareketlerin peşpeşe gelmesi ise bu vezinde bulunan sözcüklerin ifade ettikleri anlamların da aynı şekilde gerçekleştiğine kanıt olarak sunulmaya çalışılmıştır (Demir, 2008: 177).

Öte yandan Sibeveyhi, açıklık ve susuzluğu karşılamak için kullanılan fiillerin masdarlarının genelde *fe‘alun (فَعْلٌ)* vezni üzerinde geldiğini aktarır ve *عَطَشٌ، ظمًا* ve *صَدَى* masdarlarını örnek olarak verir (Sibeveyhi, 1402/1982: IV, 19). Lâzım fiillerin masdar veznine de değinen Sibeveyhi *رُكُونٌ، دُهْوَبٌ، ثُبُوتٌ، سُكُوتٌ، جُلُوسٌ، فُعُودٌ* ve *رُكُونٌ* masdarlarını vererek *فُعُول* vezninin genelde bu gibi fiillerin masdar vezni olduğuna dikkat çeker (Sibeveyhi, 1402/1982: IV, 9). Radî el-Esterâbâdî de (ö. 688/1289) lâzım fiillerin masdarlarının genelde *فُعُول* vezni üzerinde geldiğini söyler. (el-Esterâbâdî, 1402/1982: I, 151).

Arapçada kök harfleri aynı olmasına rağmen cümlenin siyâk-sibâkı doğrultusunda birden fazla anlama gelebilen bir takım fiillerin farklı masdarlara sahip olduğu da görülmektedir. Bu gibi fiillerin masdarlarının tespit edilmesinde sadece mana faktöründen yararlanılmaktadır. Örneğin *و-ج-د* fiilinden bulmak, kızmak, üzülmek ve istiğnâ/doygunluk anlamları kast edilebilmektedir. Bulmak anlamında kullanıldığında masdarı *وُجُودٌ* ve *وُجْدَانٌ* şeklinde gelir. Kızmak anlamındaki masdarı *مُوجِدَةٌ*, üzülmek anlamındaki masdarı *وَجْدٌ*, istiğnâ anlamındaki masdarı ise *وُجْدٌ* şeklinde gelir (Sibeveyhi, 1402/1982: I, 24; İbn Kuteybe, 1393/1973: 17; İbn Dürüsteveyh, 1425/2004: 187-189).

Bu konuya diğer bir örnek *و-ج-ب* fiili üzerinden verilebilir. Zira *البيع* “satış kesinleşti”, *وَجِبَ القلب* “Kalp ürperdi”, *وَجِبَتِ الشمس* “Güneş (gözden) kayboldu”, *وَجِبَ الحائط* “Duvar yıkıldı” cümlelerinde kullanılan *وَجِبَ* fiili farklı anlamları karşıladığı için bu anlamlara binaen farklı masdarlara sahip olduğu ifade edilmektedir. Nitekim birinci örnekteki anlama göre fiilin masdarı *وَجِبَةٌ*; ikinci örnekteki anlama göre *وُجُوبٌ*; üçüncü örnekteki anlama göre *وَجِيبٌ*; dördüncü örnekteki anlama göre ise *وَجِبَةٌ* şeklinde gelir (İbn Dürüsteveyh, 1425/2004: 190).

Keza غلا fiilinden kaynatmak anlamı kastedildiğinde غَلِيًّا ve غَلِيَانًا, haddi aşan sözler sarfetmek için غُلُوا, fiyat yüksekliği için غَلَاءَ masdarları kullanılmaktadır. (İbn Kuteybe, 1402/1981: 333). جاد fiilinden mal ile yapılan cömertlik ifade edilmek isteniyorsa masdarı جُودًا gelir. Mecazi anlamda yağmurun cömertliği kast ediliyorsa جُودًا, görevin güzelliği için ise جُودَةٌ şeklinde gelir. (İbn Kuteybe, 1402/1981: 333-335). قَبِلَ fiilinden gözlerdeki meyil dengesi kastedildiğinde masdarı قَبِيْلًا, hediyein kabulü kastedildiğinde masdarı قَبُولًا ve ebelik kast edildiğinde ise masdarı قَبَالَةٌ şeklinde gelir. رَأَى fiili, uykuda bir şeyi görme anlamında ise masdarı رُؤْيًا gelir. Fıkhî bir görüş için رَأْيًا, gözle görme için ise رُؤْيَةٌ şeklinde gelir (İbn Kuteybe, 1402/1981: 336-340).

Haktan ayrıldı anlamına gelen عدل عن الحق cümlesindeki عدل fiilinin masdarı عدول; şefkat gösterip kolladı anlamına gelen عدل عليه cümlesindeki عدل fiilinin masdarı ise العَدْلُ ve المَعْدِلَةُ şeklinde gelir. (İbn Dürüsteveyh, 1425/2004: 194). Yakınlık anlamına gelen قَرَبَ fiilinin masdarı قُرْبٌ, akrabalık anlamına gelen قَرَبَ fiilinin masdarı قَرِيبَانٌ gelir. Suya indi anlamına gelen قَرَبَ fiilinin masdarı ise قَرَبٌ şeklinde gelir. (İbn Dürüsteveyh, 1425/2004: 194, 195). Mutlak manada zarar anlamını ifade etmek için الضَّرُّ, sadece bedeninin zarar görmesi durumu için الضَّرُّ masdarı kullanılmaktadır. (es-Sâmerrâî, 1428/2007: 18). Nimetin inkârı için الكُفْرَانُ, Müslümanlığın zıddı için الكُفْرُ, hem nimetin inkârı hem de Müslümanlığın zıddı için ise الكُفُورُ masdarı kullanılmaktadır (es-Sâmerrâî, 1428/2007: 19).

Ortak anlamlar üzerinden belli bir vezin kipinde gelen masdarlar da bu kabildendir. Savaş ve benzeri durumlarda mücadele ve mukavemet için kullanılan ve mufâ'let (مُفَاعَلَةٌ) vezni üzerinde gelen مُحَارَبَةٌ, مُنَاجَزَةٌ, مُنَابَذَةٌ, مُفَارَعَةٌ, مُنَازَلَةٌ, مُنَاهِضَةٌ, مُكَافِحَةٌ (مُفَاعَلَةٌ) مُحَارَبَةٌ, مُنَاسِبَةٌ, مُنَاقَشَةٌ, مُحَاكِمَةٌ, مُعَارَكَةٌ, مُجَاهِدٌ, مُجَاوِلَةٌ, مُطَاوِلَةٌ, مُضَارَبَةٌ, مُبَاطِلَةٌ, مُبَاطَلَةٌ, مُبَاسَلَةٌ, مُسَاحَلَةٌ, مُجَادَلَةٌ مُجَاهِدَةٌ, مُنَافِحَةٌ مُمَاصِعَةٌ, مُغَاوِرَةٌ, مُبَالِدَةٌ, مُصَاوِلَةٌ, مُسَاوِرَةٌ, مُقَارَعَةٌ ve مُقَارَعَةٌ masdarları bu duruma örnek verilebilir (el-Hemedânî, 1411/1991: 123).

2.2. Lâzım/Geçişsiz Fillerin Vezinlerine Etkisi

Gayr-ı müteaddî (غير المتعدّي) olarak da adlandırılan lâzım fiiller nesne almadıkları için bu şekilde adlandırılırlar (ez-Zemahşerî, 1425/2004: 257; et-Teftâzânî, 1432/2011: 90). Geçişli fiillere oranla daha az olan bu fiillerin vezinleri genelde mana üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır. Örneğin Sîbeveyhî iyi ve kötü olarak nitelenen eylemlerin fe'ule ye'fulu (فَعْلِيْفَعْلٌ) veznine uyumlu fiillerle dile getirildiğini söyler ve örnek olarak حَسَنٌ, ضَخْمٌ, مَلْحٌ, حَسَنٌ, ضَخْمٌ, مَلْحٌ ile قُبْحٌ يَقْبُحُ ile وَسْمٌ يُوَسِّمُ حَسَنٌ, ضَخْمٌ, مَلْحٌ, حَسَنٌ, ضَخْمٌ, مَلْحٌ fiillerini verir (Sîbeveyhî, 1402/1982: IV, 28). حَسَنٌ, ضَخْمٌ, مَلْحٌ, حَسَنٌ, ضَخْمٌ, مَلْحٌ fiillerini de örnek veren Sîbeveyhi, iyi ve kötü nitelermelerine

Dilci ve gramerciler, renkleri (الألوان) ve kusurları (العيوب) dile getirmede başvurulan belli vezinler üzerinde de durmuşlar ki renk ve kusur nitelemeleri de lazım kategorisinde değerlendirilmektedir (el-Endelûsî, 1402/1982: 116, 117). Radî el-Esterabâdî (ö. 688/1289), *وأما أفعالٌ فالأغلب كونه للون أو العيب الحسِّي اللازم، وأفعالٌ في اللون والعيب الحسِّي العارض* “Genelde if‘elle vezni somut ve kalıcı, if‘alle vezni de somut ve geçici (olan) renk ve kusurlar içindir” diyerek buna işaret eder (el-Esterabâdî, 1402/1982: I, 112). Bununla birlikte if‘alle/أفعالٌ veznindeki mübalağanın if‘elle/أفعالٌ veznindeki mübalağadan daha fazla olduğu da belirtilmiştir. Binaenaleyh احمَرَّ fiili kalıcı ve normal bir kırmızılığı karşılarken احمَرَّ fiili geçici ve aşırı bir kırmızılığı karşılamaktadır denilebilir (el-Harfîrî, 1417/1996: 150).

2.3. Belli Bir Alan ve Duruma Özgü Yapılan İsimlendirmelerin Vezinlerine Etkisi

İnsanların ve hayvanların yakalandığı hastalık ve rahatsızlık belirtilerini ifade etmede kullanılan sözcüklerin genelde فعال (fu‘âl) vezni üzerinde geldiği görülmektedir. Nitekim kalp rahatsızlığı için قلاب, baş ağrısı için صداع, baş dönmesi için دوار, sarhoşluktan oluşan baş ağrısı için خمار, komple beden ağrısı için رداع, eklem uyuşukluğu ve rahatsızlıkları için خمال, öksürük için سعال, çok şiddetli öksürük için قحاب, grip ve soğuk algınlığı için زكام, soğüğün şiddetinden ötürü oluşan titreme için كزاز, ses kısıklığı hastalığı için بحاح, ruam hastalığı için خنان, akciğerdeki hastalık için نحاز ve سلال, karaciğerin büyümesi ve körelmesi hastalığı için كباد, vücutta oluşan verem için هلاس, şiddetli aşk acısı için هيام, inilti ve sıkıntı ile soluk alma hastalığı için زخار, karın bölgesinde biriken su neticesinde oluşan hastalık için صفار, diş eti hastalığı için سلاق, ölüm döşeğindeki kişinin acı çekme durumu için فواق, boğmaca hastalığı için خناق, özellikle at ve develerin solunum yolu enfeksiyonu için بُكاع, büyük baş hayvanların başında oluşan hastalık için صدام, deve rahatsızlığı için سُهام, ifadesi kullanılmaktadır (İbn Kuteybe, 1402/1981: 580; es-Se‘âlibî, 1418/1998: I, 203; Râcî el-Esmer, 1418/1997: 577, 578).

Olumlu veya olumsuz anlamda bazı insanların belli bir iş, görev ve sanat ile olan meşguliyetleri ile idarecilik ve yöneticilik yönlerinin vurgulanması için de (genelde) başvurulan vezin ise فِعالَة (fi‘âl) veznidir. Terzilik sanatı için خِياطة, çamaşırcılık ve çırpıcılık için قِصارة, dülgerlik ve marangozluk sanatı için نِجارة, kâtiplik için كِتابَة, boyacılık için صِباغة, dokumacılık için حِياكة, tüccarlık için تِجارة, sanayicilik için صِناعة, hükümdarlık için وِلاية, suculuk için سِفاية, birinin himayesini üstlenilme durumu için وِكالَة, ölümden sonra yerine getirilmek üzere verilen tasarruf hakkına وصاية, halifelik makamı için خِلافة, emirlik ve prenslik makamı için اِمارة, nazırlık

görevi için وزارة, kavmi tarafından kendisine itimat edilen liderlik için نكابة, belli bir alandaki idarecilik için عیاسة, kasaplık için قصابية, kehanet ve müneccimlik için عرافة, vergi toplama görevi için سعاية, deve biniciliğindeki ustalık için ابالة, politikacılık için سياسة, acentecilik için جرایة, kâhinlik için عرافة, adlandırmaları örnek olarak verilebilir (Sîbeveyhi, 1402/1982: IV, 10, 11; İbn Kuteybe, 1402/1981: 582, 583; Ebû Hilâl el-‘Askerî, 2007: 92; İbnu’l-Kabîsî, 1414/1993: 228; es-Sâmerrâî, 1434/2013: 76). Bu doğrultuda yapılan isimlendirmelere Kahire Dil Kurumu’nun da onay verdiği söylenmektedir (el-Hasan el-‘Alemî, 1422/2002: 39).

Su-un, süt-un, süt-hurma, un-yağ, yağ-hurma ve buğday- yağ karışımı olarak yapılan tüm yiyeceklerin ربيكة, بكيلة, حريقة, عذيرة, عكيسة, فريقة, رعيدة, صحيرة, لويقة سخينة, رهيقة, حبيصة, هريسة, حريرة, عصيدة, نخيسة, بسيسة, رغيفة, ربيكة, خزيرة, وليقة, رهيقة, دشيشة olarak isimlendirilmesine bakılırsa bu isimlendirmelerin de فعيلة veznine uyarlanabilecek bir şekilde oluşturulmasında bir anlam benzerliği görülecektir (es-Se‘âlibî, 1418/1998: II, 451).

İbn Cinnî (ö. 392/1002)de, fa‘lele/فعلل vezni üzerinden هأها, جأجاسأ, عأعا, حأحا, حأحا, ve شأشأ örneklerini vererek hayvanların kovulması ve engellenmesi için kullanılan veznin tek oluşuna dikkat çeker (İbn Cinnî, 1371/1952: II, 40). O, masdar ve sıfatlarda الفعلى vezninde gelen tüm sigaların sürat ve hızı ifade ettiğini de savunmaktadır. (en-Nu‘aymî, 1990: 90). Ayrıca İbn Cinnî tabiat, huy, yapı, karakter, mizaç, yöntem ve şekil gibi süregelen olan şeylerin uyarlandığı veznin fa‘ilet (فعيلة) olduğunu söyler. خليقة, طريفة, سحيحة ve سليقة örneklerini veren İbn Cinnî, aktardığı bu örneklerin kalıcı bir niteliğe sahip olmalarından dolayı aynı vezinde birleştiklerini söyler (İbn Cinnî, 1371/1952:II, 113-117).

2.4. Kırık Çoğul Vezinlerine Etkisi

Arapçada bir sözcüğün tekilinde yer alan aslî harfler çoğulundan fazlaysa veya azsa ya da her ikisinin harf sayısı eşit olmakla beraber aralarında sadece hareke değişikliği bulunuyorsa bu durumda sözü edilen çoğul kırık olarak nitelendirilir. (İbnu’l-Enbârî, 1377/1957: 63, 64).

Mana faktörünün özellikle kırık çoğulların⁷ vezinlerine etki ettiği birçok dilci ve gramerci tarafından dile getirilmiş ve birtakım üst ve alt başlıklar şeklinde bu etkiye

7) Gramerciler ismi tekil/müfred, ikil/müsennâ ve çoğul/cemi şeklinde üçe ayırırlar. Tekili, tek bir şeye/olguya delâlet eden kelime şeklinde tanımlayan gramerciler, sonunda elif-nûn ya da yâ-nûn ilave edilerek sadece iki şeye delâlet kelimeyi de ikil olarak adlandırlar. Çoğulu, iki şeyden fazlasına delâlet eden sözcük şeklinde tanımlayan gramerciler, çoğul için eril, dişil ve kırık şeklinde bir takım adlandırmalar da yapmışlardır. (Abdulâl, 1 396/19786: 7). Öte yandan gramerciler çoğulun sayısal değerini temel alarak, cemi killet (جَمْعُ الْقِلَّةِ) ve cemi kesret (جَمْعُ الْكَثْرَةِ) şeklinde iki çeşidinden

dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Nitekim İbnu's-Serrâc (ö. 316/929) ve Ebû Alî el-Fârisî'nin (ö.377/987), *بابُ ما جُمِعَ على المعنى لا على اللفظ* “Lafız değil de mananın (gözetilmesiyle) çoğulu yapılan şeyler/sözcüklerin bâbı” şeklinde bir başlık kullandıkları görülmektedir. (İbnu's-Serrâc, 1417/1996: III, 27; Ebû Alî el-Fârisî, 1389/1969: II, 189). Arap gramer ilminin illetleri hakkında en kapsamlı eser sahibi olan İbnu'l-Verrâk en-Nahvî (ö. 325/937) de *ورُبُّما حُمِلَ جمعُ اسمٍ على جمعِ اسمٍ لاشتراكهما في معنى* “Bir mana ortaklığı nedeniyle bir ismin çoğulu (diğer) bir isimin çoğuluna hamledilebilir” diyerek mana faktörünün morfolojik etkisine işaret etmiştir (İbnu'l-Verrâk, 1420/1999: 519).

Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) “el-Mufasssal” adlı eserindeki *ويُحْمَلُ* “Belirli bir şey/sözcük, anlam olarak başka bir şeye/sözcüğe hamledilerek onun vezni doğrultusunda çoğul yapılır” şeklindeki açıklaması üzerine konuşan İbn Yaiş (ö. 643/1245) ki kendisi el-Mufasssal'ın önemli şarihlerindedir, “budalalar” anlamına gelen *حَمَقَى* çoğulunun, “hastalar” anlamına gelen *هُمَّ جَعَلُوا* çoğuluyla aynı vezni paylaşmasını, *ما أصيبوا به في عقلمهم بمنزلة ما أصيبوا به في أبدانهم* “Onlar, zekâ problemini bedensel problem gibi kılmışlar/saymışlar” şeklinde gerekçelendirerek Zemahşerî'nin değinmeye çalıştığı konuyu örnekler üzerinden detaylandırır (ez-Zemahşerî, 1425/2004: 186; İbn Yaiş, 1422/2001: III, 340).

Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344), *فَعَلَى* (fe'lâ) veznini *وَقَتْلَى* ve *جَزْحَى* gibi öldürülme veya incinme nitelemelerinde kullanıldığını aktardıktan sonra tekilleri farklı olmalarına rağmen sadece anlam yakınlığı ve benzerliği üzerinden hareket ederek söz konusu vezne uyumlu olarak çoğul yapılan *مَرْضَى*, *زَمْنَى*, *سَكْرَى*, *نُوكَى*, *حَمَقَى* ve *هَلَكَى* örneklerini verir (Ebû Hayyân 1418/1998: I, 442, 443). Çünkü ona göre hastalık, kronik hastalık, sarhoşluk, budalalık, ahmaklık ve yok olma durumu gibi nitelemelerin bir nevi öldürülme ve incinme sayılması uzak bir ihtimal değildir.

Bir türün farklı çeşitleri için kullanılan isimlendirmeler ve bu isimlendirmeler üzerinden yapılan çoğullar da birbirlerine hamledilmiştir. Örneğin tekili *فَعْلٌ* (fe'l) vezni üzerinde olan sözcüklerin çoğulu düzenli olarak *أَفْعُلٌ* vezninde gelir. Binâenaleyh bir mantar türü olan *فَقَعَةٌ* sözcüğünün çoğulu *أَفْعُعٌ* şeklindedir. Bu sözcüğün çoğulu *فَقَعَةٌ* şeklinde de kullanıldığı için aynı anlama gelen *فَعْبٌ* sözcüğünün çoğulu da *فَعْبَةٌ* şeklinde

söz ederler. Cemi teksîr (*جَمْعُ التَّكْسِيرِ*) diye adlandırılıp tekilinin yapısında değişim meydana gelen çoğulun *فَعْلَةٌ*, *أَفْعُلٌ*, *أَفْعَالٌ*, *أَفْعَلَةٌ* şeklindeki kalıpları ile cemi sahîh (*جمع الصحيح*) olarak adlandırılıp tekilinin temel yapısında değişim meydana gelmeyen tüm çoğullar cemi kiletir. Cemi teksîrin diğer tüm kalıpları ise cemi kesrettir. Zira cemi teksîrin bu dört kalıbı, olduğu gibi tasğîr edilirken bunların dışındaki kalıplar ancak kesret/çokluk vasfını yitirdikten sonra tasğîr edilebilir. (Güngör, 2017: 77, 78).

yapılabilir. Aynı şekilde زمن sözcüğünün çoğulu أزمان şeklinde gelmesi gerekirken أَزْمَن olarak gelmesi bu sözcüğün “uzun vakit” anlamındaki دَهْر sözcüğünün أَذْهَر şeklindeki çoğuluna hamledilmesinden kaynaklanmaktadır (İbnu'l-Verrâk, 1420/1999: 521, 522; İbnu'l-Enbârî, 1377/1957: 351, 352; el-Ukberî, 1416/1995: II, 183).

İbnu'l-Enbârî (ö. 577/1181) de فَعْلُ vezni üzerinde bulunan bir tekilin çoğul vezninin kesinlikle أَفْعُل olduğunu belirttikten sonra “yavru kuş” anlamına gelen فَرَخ sözcüğünün أَفْرَخ yerine أَفْرَاح şeklinde çoğul yapılmasını mana üzerinden değerlendirerek şöyle söyler: “Araplar فَرَخ sözcüğünü طَيْر anlamında kullanırlar, bu durumda nasıl طَيْر sözcüğü أَطْيَار şeklinde çoğul yapılıyorsa aynı şekilde فَرَخ sözcüğü de أَفْرَاح şeklinde çoğul yapılabilir.” (İbnu'l-Enbârî, 1377/1957: 348, 349). Keza فَعْلُ vezni üzerinde olan ve sadece gebelik anlamına gelen حَمْل sözcüğünün çoğulu أَحْمَل şeklinde gelmesi gerekirken أَحْمَال şeklinde çoğul yapılması da mana benzerliği üzerinden cevaplanmaya çalışılmış ve söz konusu sözcük “kişinin taşıdığı yük” anlamındaki حِمْل sözcüğüne hamledilerek أَحْمَال şeklinde çoğul yapılmıştır (Abdülkerim, 1432/2011: 284).

Kaplan anlamına gelen نَمْر sözcüğünün çoğulu نُمُور ve نِمَار dır. Fakat bu sözcüğün bazen فَعْل (fu'l) vezninde yani نَمْر (numr) şeklinde de çoğul yapıldığı görülmektedir (el-Cevherî, 1430/2009: 1170; İbn Manzûr, 1431/2010: VII, 92). Aslında فَعْل veznindeki çoğulların (أَحْمَر – حُمْر ve أَصْفَر – صُفْر gibi) özellikle renklerin çoğullarında kullanıldığı bilinmektedir. Benekli bir renge sahip olan nesnelerin أَنَمْر şeklinde nitelendirildiğine bakılırsa bu çoğul veznine “benekli kaplan” üzerinden ulaşıldığı yargısına varılabilir (el-Kaysî, 1408/1987: I, 224; Abdülkerim, 1432/2011: 286).

Genelde فُعْلَةٌ (fu'let) vezni üzerinde bulunan isimlerin çoğulu (غُرْف - غُرَفَة) – فَعَائِل gibi فعل (fu'el) şeklinde gelir. Bundan dolayı حُرَّة ve مُرَّة sözcüklerinin فَعَائِل vezni üzerinde gelen çoğulları hakkında şu şekilde bir açıklamaya gidilmiştir: “Cariyenin zıddı anlamındaki حُرَّة sözcüğü”asil ve soylu kadın” anlamına gelen كَرِيمَة ve عَقِيلَة ile benzerlik taşıdığı için حَرَائِر şeklinde çoğul yapılmıştır. Keza tatlılığın zıddı anlamına gelen مُرَّة sözcüğü de “acı ve “kötü” anlamına gelen حَبِيثَة sözcüğüne yakın olduğu için مَرَائِر şeklinde çoğul yapılmıştır. Zira كَرِيمَة sözcüğünün çoğulunun كَرَائِم, حَبِيثَة sözcüğünün çoğulunun ise حَبَائِث olduğu bilinmektedir (el-Feyyûmî, 1987: 50).

Mana faktöründen “Halife” anlamındaki خَلِيفَة sözcüğünün خُلَفَاء (hulefâ) şeklindeki çoğulu için de yararlanılmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi فَعِيلَة vezni üzerinde bulunan isimlerin فَعَائِل vezni doğrultusunda çoğul yapılması gerekmektedir. Fakat خَلِيفَة sözcüğünün خُلَافٍ şeklindeki çoğuluyla beraber خُلَفَاء şeklinde de çoğul yapıldığı görülmektedir. Nitekim bu, Kurân'ın خُلَافِئِ الْأَرْضِ “O, (Allah ki) sizi

Mana faktörü, lâzım fiillerin vezinlerinin tespit edilmesinde göz önünde bulundurulmuş; özellikle iyi-kötü nitelermeleriyle birlikte beden ağırları ve hijyeni esas alınarak belirlenen fiillerin **فَعْل** (fe‘ule) ve **فِعْل** (fe‘ile) vezni üzerinde olduklarına vurgu yapılarak bu faktörün rolüne dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Keza belli bir alan ve duruma özgü yapılan isimlendirmelerin vezinlerinde bu faktörden istifade edilmiştir. Bir türün farklı çeşitleri için kullanılan isimlendirmeler ve bu isimlendirmeler üzerinden yapılan çoğul vezinlerinin tespitinde de mana faktörünün etkisini görmek mümkündür.

Kaynakça

- Abdulâl, Abdülmunim Seyyid. (1396/19786). *Cumu‘t-tashîh ve‘t-teksîr fi‘l-lugati‘l-Arabîyye*, Kahire: Mektebetü‘l-Hâneçî,
- Abdülkerim, Haccâc Enver. (1432/2011). el-Haml ala‘l-mana fî siyağ-i cem‘î‘t-teksîr, *Mecell-u Câmiati‘t-Tâif*, 12, (7), 276-298.
- Akbaş, R. (2019). Arap dilinde mananın sentaktik etkisi üzerine, *Turkish Studies- Comparative Religious Studies*, 14, (3), 415-439.
- el-Cevherî, İsmail. (1430/2009). *es-Sihâh: Tâcü‘l-lüga ve sihâhü‘l-Arabîyye*, (Haz. Muhammed Tâmir-Muhammed eş-Şâmî), Kahire: Dâru‘l-Hadîs.
- Çıkar, M. Ş. (2017). *Nahivciler ile mantıkçılar arasındaki tartışmalar*, (2. Baskı), İstanbul: İSAM Yayınları.
- Çıkar, M.Ş. (2011). Arap gramer ilminde zamir/adılın zikri konusu üzerine, *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, (14-15), 167-175.
- Demir, Ramazan, (2008). *Arap dilbilimcilerine göre dillerin kaynağı meselesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dede, H, Çıkar, M. Ş. (2016). “Ebû Osman el-mâzinî ve sarf ilmindeki yeri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, (47), 54- 63.
- Ebû Ubeyde, Ma‘mer b. Müsennâ, (trs). *Mecâzü‘l-Kurân*, (Haz. Fuat Sezgin), Kahire: Mektebetü‘l-Hâneçî, I-II.
- Ebû Alî el-Fârisî, (1389/1969). *el-İdâhu‘l-adudî*, (Thk. Hasan Şâzelî Ferhûd), (1. Baskı), Câmiat-u Riyâd, I-II. (Birleştirilmiş Nüsha).
- Ebû Hayyân el-Endelûsî, (1418/1998). *İrtişâfu‘d-darab min lisâni‘l-Arab*, (Thk. Recep Osman Muhammed-Ramazan Abduettevvab), (1. Baskı), Kahire: Mektebetü‘l-Hâneçî I-V.
- Ebû Hayyânel-Endelûsî, (1413/1993). *el-Bahru‘l-muhît*, (Thk. Adil Ahmed Abdulmevcut-Ali Muhammed Muavvid), (1. Baskı), Beyrut: Dâru‘l-Kutubi‘l-İlmiyye, I-VIII.
- Ebû Hilâl el-‘Askerî, (2007). *el-Furûku‘l-lügaviyye*, (Thk. Muhammed İbrahim Selim), Kahire: Dâru‘l-İlm ve’s-Sekâfe.
- Emîl Bedî‘ Yakup, (1414/1994). *el-Mu‘cemu‘l-mufassal fi‘l-müzekker ve‘l-müennes*, (1. Baskı), Beyrut: Dâru‘l-Kutubi‘l-İlmiyye.
- el-Esterabâdî, Radî, (1402/1982). *Şerh-u şâfiyet-i ibni‘l-Hâcib*, (Thk. Muhammed Nur el-Hasen-Muhammed Muhyiddîn Abdülhamit), Beyrut: Dâru‘l-Kutubi‘l-İlmiyye, I-IV.

- el-Endelûsî, Ebû Hayyân, (1402/1982). *el-Mubdi' fi't-tasrîf*, (Thk. Abdülhamit es-Seyyid Taleb), (1. Baskı), Kuveyt: Mektebet-u Dâri'l-Arûbe.
- el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. (1987). *el-Misbâhü'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebîr*, Beyrut: Mektebet-u Lübnan.
- Güngör, İ. (2017). Arapçada çoğulun sayısal değeri üzerine bir inceleme, *NÜSHA*, (45), 75-106.
- el-Ğalâyînî, Mustafa, (1414/1994). *Câmi'u'd-durûsi'l-Arabiyye*, (Haz. Abdülmün'im Hafâce), (30. Baskı), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, I-III.
- Hassân, Temmâm, (1994). *el-Lügatü'l-Arabiyye ma'nahâ ve mebnâhâ*, el-Mağrib: Matbaatu'n-Necâh-ed-Dâru'l-Beydâ.
- el-Hasan el-'Alemî, İdris, (1422/2002). *fi'l-istulâh*, (1. Baskı), ed-Dâru'l-Beydâ.
- el-Harîrî, Kâsım b. Ali, (1417/1996). *Şerh-u dürreri'l-gavâs*, (Thk. Abdülhafız Ferğî), (1. Baskı), Beyrut: Dâru'l-Cil.
- el-Hemedânî, (1411/1991). *Kitâbü'l-elfâzi'l-kitâbiyye*, (Haz. Emîl Bedî' Yakup), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed, (1404/1983). *el-Ikdü'l-ferîd*, (Thk. Mufîd Muhammed Kamîha), (1. Baskı), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IX.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, (1984). *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, I-XXX.
- İbn Akîl, Behâüddîn, (1400/1980). *Şerh-u ibn Akîl ala elfiyye*, (Haz. Muhammed Muhyiddîn), (20. Baskı), Kahire: Dâru't-Turâs, I-IV.
- İbn Akîl, Behâüddîn, (1402/1982). *el-Müsâ'id alâ teshîli'l-fevâid*. (Thk. Muhammed Kamîl Berekât), Dımaşk: Dâru'l-Fikr, I-IV.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth, (1371/1952), *el-Hasâis*, (Thk. Muhammed Ali en-Neccâr), Mısır: el-Mektebetu'l-İlmiyye, I-III.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth, (1373/1954). *el-Munsif*, (Thk. İbrahim Mustafa-Abdullah Emîn), (1. Baskı), Kahire: İdâret-u İhyâi't-Turâsi'l-Kadîm, I-III.
- İbn Dürüsteveyh, Abdullah b. Cafer, (1425/2004). *Tashîhü'l-fasîh*, (Thk. Muhammed el-Mahtûn-Ramazan Abdüttevab), Kahire.
- İbn Fâris, (1414/1993). *es-Sâhibî fî fikhi'l-lugati'l-Arabiyye*, (Thk. Ömer Faruk et-Tebbâ'), (1. Baskı), Beyrut: Mektebetü'l-Ma'ârif.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn, (1421/2000). *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-e'ârib*, (Thk. Abdulletif Muhammed el-Hatîb), (1. Baskı), Kuveyt: es-Silsiletu't-Turasiyye, I-VII.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn, (1428/2007). *Elfiyyet-u ibn Mâlik*, (Thk. Süleyman b. Abdulaziz el-Uyûnî), Riyad: Mektebet-u Dâri'l-Minhâc.
- İbn Mâlik, (1410/1990). *Şerhu't-teshîl*, (Thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn), (2. Baskı), Dâr-u Hecr, I-IV.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl, Cemâlüddîn. (1431/2010). *Lisânü'l-Arab*, Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, I-XX.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, (1393/1973). *Te'vil-ü müşkili'l-Kur'ân*, (Thk. es-Seyyid Ahmed Sakar), Kahire: Dâru't-Turâs.

- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, (1402/1981). *Edebu'l-kâtib*, (Thk. Muhammed ed-Dâî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Sellâm, el-Cumahî, (1422/2001). *Tabakâtu's-suarâ*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Usfûr, Ebu'l-Hasan, (1392/1972). *el-Mukarrib*, (Thk. Abdussettâr el-Civârî-Abdullah el-Cebûrî), (1. Baskı), I-II.
- İbn Usfûr, Ebu'l-Hasan, (1422/2006). *Musûlu'l-mukarrib*, (Thk. Salâh Sa'd Muhammed), Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye.
- İbn Yaîş, (1422/2001). *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemahşerî*, (Haz. Emil Bedi Yakub), (1. Baskı), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-VI.
- İbnu'l-Enbârî, Kemâlüddîn, (1377/1957). *Esrârü'l-Arabiyye*, (Thk. Muhammed Behçet el-Baytâr), Dımaşk: Matbû'âtu'l-Macmai'l-İlmi el-Arabî.
- İbnu'l-Enbârî, Kemâlüddîn, (1405/1985). *Nüzhetü'l-elibba fî tabakâti'l-üdebâ*, (Thk. İbrahim es-Sâmerrâî, (3. Baskı), Ürdün, Mektebetü'l-Mennâr.
- İbnu'l-Enbârî, Kemâlüddîn, (1428/2007). *el-İnsâf fî mesâli'l-hilâf*, (Haz. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid), Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, I-II.
- İbnu'l-Hâcib, (1415/1995). *eş-Şâfiye fî ilmi't-tasrîf*, (Thk. Hasan Ahmed el-'Usmân), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr, (1417/1996). *el-Usûl fi'n-nahv*, (Thk. Abdulhuseyn el-Fetlî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, I-III.
- İbnu's-Şecerî, Ebü's-Saadât, (1413/1992). *Emâli ibni's-Şecerî*, (Thk. Mahmud Muhammed et-Tannâhî), (1. Baskı), Mısır: Matbaatü'l-Medenî, I-III.
- İbnu'l-Kabîsî, Muhammed, (1414/1993: 228). *et-Tetimme fî't-tasrîf*, (Thk. Muhsin b. Salim el-Umeyrî), (1. Baskı), Mekke: Metbû'ât Nâdî Mekke es-Sekâfî el-Edebî.
- İbnu'l-Verrâk, Ebu'l-Hasan. (1420/1999). *İtelü'n-nahv*, (Thk. Mahmud Câsım Muhammed ed-Dervîş), (1. Baskı), Riyâd: Mektebetu'r-Ruğd.
- el-Kaysî, Ebû Ali. (1408/1987). *İdâh-u şevâhidi'l-idâh*, (Thk. Muhammed b. Cumûd ed-Da'cânî), (1. Baskı), Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, I-II.
- el-Murâdî, İbn Ümm Kâsım, (1422/2001). *Tevdîhu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerh elfiyeti ibn Mâlik*, (Thk. Abdurrahman Ali Süleyman), (1. Baskı), Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, I-VI. (Birleştirilmiş Cilt).
- el-Müberred, Ebu'l-Abbâs, (1415/1994). *el-Muktedab*, (Thk. Muhammed Abdulhalik Azîme), Kahire, I-IV.
- el-Mübârek Mâzin, (2000). fî Târih-i ilmi's-sarf ve mustalahâtih, *Mecellet-u Kulliyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye*, 19, 295-312.
- en-Nemle, Halid b. İbrahim. (1427/2006). Eserü'l-ma'nâ fî taaddüd ebniyeti't-teksîr: Dirâse Tasrifîyye, *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-Lügaviyye*, 8, (2), 124-184.
- en-Nu'aymî, Husâm Sa'îd (1990). *İbn cinnî 'alimu'l-'Arabiyye*, (1. Baskı), Bağdad: Dâru's-Şu'ûni's-Sekâfeti'l-'Amme.
- Öztürk, N. (2016). Harf/Lafız-söz/anlam ilişkisinin edebî yönü ve genc-i esrâr-ı ma'ni ile temsili (analojik) anlatımı, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Mine Mengi Özel Sayısı, Yıl: 2, (5), 96-108.

- Râcî el-Esmer, (1418/1997). *el-Mu‘cemu’l-mufasssal fî ilmi’s-sarf*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- Sîbeveyhi, Amr b. Osman, (1402/1982). *el-Kitâb*, (Thk. Abdusselâm Muhammed Harun), (2. Baskı), Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, I-IV; 1408/1988: II.
- Semîn el-Hâlebî, Şihâbüddîn, (1406/1986). *ed-Dürri’l-masûn fî ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, (Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dimaşk: Dâru’l-Kalem, I-XI.
- es-Sâmerrâî, Fazıl Salih, (1421/2000). *el-Cümletü’l-Arabiyye ve’l-ma‘nâ*, (1. Baskı), Beyrut: Dâr-u İbn Hazm.
- es-Sâmerrâî, Fazıl Salih, (1428/2007). *Ma‘âni’l-ebniye fî’l-Arabiyye*, (2. Baskı), Ürdün, Dâr-u Ammâr,
- es-Sâmerrâî, Fazıl Salih, (1434/2013). *es-Sarfu’l-Arabî ahkâmun ve me‘ânin*, (1. Baskı), Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr.
- es-Sabbâğ, Muhammed, (1410/1990). *Lemehâtun fî ulûmi’l-Kur‘ân*, (3. Baskı), Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî.
- es-Se‘âlibî, Ebû Mansûr, (1418/1998). *Fıkhu’l-luğa*, (Thk. Halid Fehmî), (1. Baskı), Kahire: Mektebetü’l-Hancî, I-II.
- es-Sîrâfî, Ebû Said, (1429/2008). *Şerh-u kitâb Sîbeveyhi*, (Thk. Ahmed Huseyn Mehdî-Ali Seyyid Ali), (1. Baskı), Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, I-V.
- es-Sicistânî, Ebû Hâtim, (1997). *el-Müzekker ve’l-müennes*, (Thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dimaşk: Dâru’l-Fikr.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn, (1418/1998). *Hem‘u’l-hevâmi‘ fî şerh cem‘i’l-cevâmi‘* (Thk. Ahmed Şemsüddîn), (1. Baskı), Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, I-IV.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn, (trs.). *el-İşbâh ve’n-nezâir fî’n-nahv*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, I-IV.
- eş-Şâtubî, Ebû İshâk, (1428/2007). *el-Mekâsidü’s-şâfiyye fî şerhi’l-hulâseti’l-kâfiyye*, (Thk. Ayyâd b. İyd es-Sübeytî), (1. Baskı), Mekke: Mektebetü’l-Melik Fahd.
- et-Teftâzânî, Sa‘duddîn, (1432/2011). *Şerh-u tasrîfi’l-‘izî*, (Haz. Muhammed Câsim), (1. Baskı), Beyrut: Dâru’l-Minhâc.
- el-Ukberî, Ebu’l-Bekâ. (1416/1995). *el-Lübbâb fî ileli’l-binâ ve’l-i‘râb*, (Thk. Abdülilâh Nebhân), (1. Baskı), Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Mu‘âsir, I-II.
- ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kasım, 1418/1998). *el-Keşşâf an hakâik-i gavâmidî’t-tenzîl*, (Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvid-Ahmed Hicâzî), Riyad: Mektebetü’l-Âbîkân, I-VI.
- ez-Zemahşerî, (1425/2004). *el-Mufasssal fî ilmi’l-Arabiyye*, (Thk. Fahr Salih Kaddâre), (1. Baskı), Ürdün: Dâr-u Ammâre.
- ez-Zübeydî, Ebû Bekr, (2010). *Kitâbu’l-vâdih*, (Thk. Abdülkerim Halife), Umman: Dâr-u Celîsi’z-Zamân.
- ez-Zübeydî, Ebu Bekr, (1392/1973). *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-lugaviyyîn*, (Thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), (2. Baskı), Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif.